

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-3-67-30>

УДК 373.3:159.955

Яновська Т.А.

Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Коротенка

ПРОЯВ ОСОБЛИВОСТЕЙ МИСЛЕННЯ ПЕРШОКЛАСНИКІВ В УМОВАХ ТРАДИЦІЙНОГО НАВЧАННЯ

Анотація. Стаття присвячена проблемі прояву особливостей мислення молодших школярів в умовах традиційного навчання. Розглянуті особливості мислення молодших школярів та його розвиток в процесі навчальної діяльності. Визначено домінуючий вид мислення у більшості першокласників, виділено показники розвитку мислення молодших школярів, які відіграють найважливішу роль під час пізнання нового матеріалу: швидкість, синтез, узагальнення, логічність, лабільність, креативність, обізнаність. Проаналізовано переваги і недоліки особливостей розвитку мислення учнів початкової школи під час навчання.

Ключові слова: мислення, види мислення, операції мислення, традиційне навчання, розвиток мислення, показники розвитку мислення: швидкість, синтез, узагальнення, логічність, лабільність, креативність, обізнаність.

Yanovskaya Tamara

Poltava National Pedagogical University named after V.G. Korolenko

TAKING THE FEATURES OF PERFECT MENTIONERS IN CONDITIONS OF TRADITIONAL EDUCATION

Summary. The article is devoted to the problem of manifestation of the characteristics of thinking of younger schoolchildren in the context of traditional learning. It was emphasized that the problem of developing the thinking of elementary school students in the context of learning activities is one of the urgent problems of psychology. The development of children's thinking is a necessary part of the effectiveness of the educational process. Analysis of the latest research results and publications showed that in the course of training in general education institutions, primary schoolchildren, namely first-graders, undergo positive changes in the development of mental activity. The current state of the studied problem is analyzed, which showed insufficient theoretical and practical study of the problem of the characteristics of the development of the thinking of elementary school students with this type of training. Such a state makes it impossible to analyze and substantiate the problem of manifestation of the features of the development of thinking activities of first-graders in terms of education, to show not only the shortcomings, but also the merits of traditional education in elementary school as something that you don't need to refuse in advance. An analysis of the basic concepts of research is given – thinking, types and operations of thinking, indicators of the development of thinking. The features of thinking of younger students and its development in the process of learning activities are considered. The difficulties of studying the characteristics of the development of thinking at this age are revealed. The dominant type of thinking has been determined in most first graders; the developmental indicators of the thinking of younger schoolchildren are highlighted, which play the most important role during the cognition of new teaching material: speed, synthesis, synthesis, logic, lability, creativity, awareness. The advantages and disadvantages of the peculiarities of the development of the thinking of primary school students during their studies are analyzed.

Keywords: thinking, types of thinking, operations of thinking, traditional learning, development of thinking, indicators of the development of thinking: speed, synthesis, generalization, consistency, lability, creativity, awareness.

Постановка проблеми. Проблема розвитку мислення учнів початкової школи в умовах навчальної діяльності є однією з актуальних проблем психології. Розвиток мислення дітей є необхідною складовою ефективності навчально-виховного процесу.

Необхідний рівень розвитку мислення у молодшому шкільному віці обумовлює готовність дитини до школи, попереджує виникнення навчальних проблем відставання у навчанні. Тому саме у цьому віці особлива необхідна діагностика рівня розвитку мислення. Знання особливостей протікання мисленневих операцій у цьому віці особливо необхідні вчителям і психологам початкової школи, адже саме вони безпосередньо працюють з дітьми і, згідно з сучасними вимогами, повинні здійснювати індивідуальний підхід до кожного учня. У зв'язку з цим й виникла необхідність дослідити особливості розвитку мислення учнів початкової школи в умовах традиційного навчання [3, с. 126].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема розвитку мислення молодших школярів взагалі, а також в умовах навчальної діяльності, викликала зацікавленість на різних етапах розвитку психології. Над її дослідженням працювало багато вчених, зокрема виділяють праці Г.С. Костюка, О.М. Леонтєва, С.Л. Рубінштейна, П.Я. Гальперіна, Н.Ф. Талізної, Г.О. Балла, В.В. Давидова, О.К. Дусавицького, Д.Б. Ельконіна, Л.В. Занкова, А.В. Запорожця, С.Д. Максименка, О.В. Скрипченка, І.С. Якіманської, О.І. Кульчицької, Н.І. Литвиної, В.О. Моляки, В.В. Рибалки [2, с. 56–61, с. 90–93, с. 105–111, с. 156–178]. Результати їх досліджень показали, що в ході навчання у закладах загальної освіти у школярів початкової школи, а саме у першокласників, відбуваються позитивні зрушення у розвитку мисленневої діяльності.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Проблема прояву особливостей мислення першокласників в умовах тра-

диційного навчання вивчається достатньо давно, але незважаючи на це в сучасному світі вона є досить актуальною. Аналіз наукової літератури свідчить, що проблема розвитку мисленнєвої діяльності учнів початкової школи в умовах традиційного навчання є недостатньо вивченою. Такий стан не дає можливості достатньо проаналізувати та обґрунтувати проблему прояву особливостей розвитку мисленнєвої діяльності першокласників в умовах навчання, показати не лише недоліки, а й переваги традиційного навчання в початковій школі як такого, від якого не потрібно завчасно відмовлятися.

Мета статті. Основна мета статті полягає у з'ясуванні та аналізі особливостей мисленнєвої діяльності першокласників та їх прояву в ході навчальної діяльності. **Завдання** полягають у опрацюванні наукової літератури з обраної теми з метою ознайомлення з сучасним станом досліджуваної проблеми у вітчизняній та зарубіжній психології; у з'ясуванні загальних закономірностей мислення як психічного процесу та аналізі його особливостей у молодшому шкільному віці у зв'язку з переходом до навчальної діяльності; у ознайомленні з сучасними методами дослідження особливостей мислення молодших школярів.

Виклад основного матеріалу. Експериментальне дослідження проводилося з метою вивчення особливостей мислення першокласників та їх прояву в умовах традиційної навчальної діяльності, виявлення недоліків у розвитку мислення учнів під час навчання. У ході дослідження брали участь 95 учнів-першокласників навчальних закладів м. Полтави. Аналізуючи отримані результати зазначимо, що діти мають однаковий показник загального мислення, а показник невербального мислення переважає показник вербального мислення. Проведемо аналіз графічної діаграми за результатами субтестів методики Д. Векслера (див. рис. 1) [1, с. 34–41].

Найбільш успішними для учнів виявилися завдання на картках з відсутніми деталями (75,3%), складання карток у вірній послідовності (90,2%) і завдання на порівняння предметів (70,9%), що свідчить про наявність у них досвіду сприймання навколишнього світу, формування вербальних понять, високий рівень аналізу зображень та відтворення зорових образів. Посередніми за успішністю виконання виявилися завдання на загальну обізнаність оточуючого світу (65,7%) і кодування предметів (60,4%).

Це свідчить про відносно непогано розвинену пам'ять учнів, збереження у пам'яті дітей матеріалу впродовж тривалого часу, уміння запозичити асоціації до предметів, про достатній рівень швидкого оцінювання і невідкладного відтворення зорових образів учнями. Низькі результати по завданням на складання цілих фігур з окремих частин (50,8%), на знаходження виходу з лабіринту (45,3%) та повторення цифр у прямому та зворотному порядку (40,1%) свідчать про невисокий розвиток цілісного зорового сприймання та оцінювання, синтезу фрагментів зображень, уваги та короткочасної пам'яті на цифри.

Простежуючи кількісну характеристику особливостей розвитку мислення першокласників, звернемо увагу й на якісну його сторону. Виконуючи завдання на складання карток у вірній послідовності, діти спиралися на вже здобутий раніше життєвий досвід, на знання предметів та явищ середовища, виділення і уточнення зв'язків між ними. В ході дослідження було зафіксовано домінуючу кількість дітей (5,1%), що мали найбільші показники виконання даного завдання. Високий рівень його виконання базується на тому, що, так як у молодших школярів на початку навчання переважає наочно-образне мислення, то під час розв'язування даного завдання вони мали можливість спиратися на реальні предмети чи їх зображення.

При виясненні особливостей порівняння певних предметів в залежності від їх змісту і ознайомлення учнів з ними, об'єкти для порівняння пропонувалися учням у словесній формі. Високий рівень виконання даного завдання було зафіксовано у 5,5% школярів. Результативність порівняння дітьми предметів різноманітного змісту виявилася неоднаковою. Під час дослідження спостерігалось, що краще всього учні порівнювали конкретні предмети, з якими вони вже зустрічалися, значення яких їм вже було відомо. Порівнюючи такі предмети, учні виділяли більш схожих і менш відмінних ознак, при порівнянні понять, що мають абстрактний характер, називали, навпаки, більше відмінних і менше схожих ознак. Наголосимо, що при порівнянні предметів діти легко виокремлюють відмінності і важче подібності.

Визначаючи рівень загальної обізнаності та розуміння, школярам пропонувалося дати відповідь на поставлене запитання про предмети навколишнього світу, їх властивості та призначення. Результати цього завдання виявилися по-

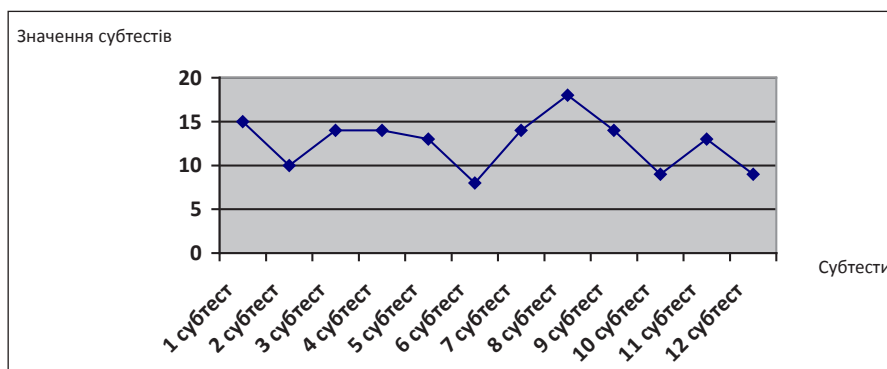

Рис. 1. Успішність виконання субтестів шкали методики Д. Векслера першокласниками

середніми. Це пояснюється тим, що ознайомлення дітей з багатьма предметами, явищами оточуючого світу відбувається, переважно, у старшому дошкільному віці, в процесі практичної чи ігрової діяльності. Отже, на початку навчання у дітей виявляється ще слабе знання наявних вже у них понять, суттєвих їх ознак, поверхове розуміння взаємозв'язків між поняттями, які відбивають взаємозв'язки самих предметів, явищ дійсності. При відповіді на запитання у більшості дітей переважають судження, які не завжди можна було довести чи були критичні. У більшості школярів були зазначені відповіді, коли учні широко розуміють причину певного явища, відносячи до неї й те, чим воно не викликається. Це пояснюється тим, що діти на цьому етапі розвитку просто завчили причинні відношення, не розуміючи їх та внутрішніх зв'язків між явищами.

В ході виконання учнями завдань на повторення цифр та знаходження виходу із лабіринту були отримані невисокі показники їх виконання. Більшість дітей не могла швидко й правильно запам'ятати певний ряд цифр та відтворити його. Виконання цього завдання залежить від рівня розвитку обсягу уваги у молодшого школяра, його короточасної пам'яті, логічності мислення, розуміння відношень між предметами або явищами у середовищі та їх цілісного сприймання й оцінювання. Недостатній рівень запам'ятовування рядів цифр обумовлений несформованістю у більшості першокласників основних компонентів навчальної діяльності. Так як протягом першого року навчання увага дітей ще не стійка, то й спостерігається її низька стійкість при виконанні розумових дій учнями.

Виконання завдання із знаходженням виходу із лабіринту залежить від можливості саморегуляції діяльності, від рівня розвитку логічності мислення, від рівня розуміння того, що потрібно зробити дитині в даний момент часу. Результати цього завдання теж виявилися невисокими. Це пояснюється тим, що у першокласників ще недостатньо сформовані основні компоненти навчання, уміння і навички, спостерігається низька можливість саморегуляції їх діяльності. Через низький рівень розвитку логічності мислення, хоча й достатнього рівня розуміння дітьми поставленого перед ними завдання, виявився низький відсоток його виконання. Не останню роль тут відіграє й домінуюча мимовільність всіх пізнавальних процесів школярів на початку першого року навчання, коли діти звертаються увагу лише на те, що їх цікавить та приваблює.

Виявлено, що для більшості молодших школярів характерна опора на сприйняття конкретного матеріалу. Першокласники використовують практично-дійовий та образно-мовленнєвий аналіз предметів і явищ, легше здійснюють синтез в ході виконання практичних дій. Класифікуючи предмети, учні використовують зовнішні та емоційно забарвлені ознаки і спираються на наявні міцні знання. Для більшості першокласників характерним є те, що оволодіваючи поняттям, вони вказують конкретне його використання, без чіткого виділення серед інших близьких понять, без виокремлення суттєвих ознак. Спираючись на отримані результати було виявлено у дітей переважаючий для них вид мислення.

Аналізуючи результати дослідження зазначимо, що у всіх учнів зафіксоване домінування наочно-дійового та наочно-образного мислення: переважає кількість учнів з наочно-дійовим мисленням, дещо менше – з наочно-образним мисленням. Будучи за змістом наочно-дійовим і наочно-образним, мислення дітей спирається на практичні дії і реалізується в них, про що говорять достатньо позитивні результати методик, які базуються на невербальному матеріалі. В той же час не зафіксовано ні одного учня з домінуванням словесно-логічного мислення, про що свідчать посередні та низькі результати виконання завдань, що базуються на вербальному матеріалі. Поступово, під впливом навчання, у молодших школярів наочно-дійове та наочно-образне мислення буде вдосконалюватися, ускладнюватися, де підключаться у дію такі операції мислення, як порівняння, аналіз і синтез, узагальнення, мислення набуватиме словесно-логічного характеру. Постає важливе питання: яке навчання дає більш прискорений поштовх для переходу наочно-образного мислення до словесно-логічного, як буде співвідноситися кількість учнів з домінуванням певного виду мислення в залежності від типу навчання. В ході дослідження показників розвитку мислення першокласників в умовах традиційного навчання, саме: швидкості, синтезування, узагальнення, лабільності, логічності, креативності, обізнаності, були отримані такі результати. Рівень розвиненості швидкості (39,6%), синтезування (60,3%), узагальнення (59,8%), лабільності (52,8%), логічності (30,2%), креативності (20,4%) учнів є середнім, хоча й спостерігається певна частина школярів, що має низький рівень розвиненості даних показників.

Результати дослідження свідчать, що у школярів переважають за розвиненістю такі показники розвитку мислення, як синтезування, узагальнення, лабільність, але вони програють за рахунок таких показників, як логічність та креативність. Це говорить про те, що школярам достатньо легко дається сприйняття та засвоєння образного і словесного матеріалу, вони мають достатню здатність до умовиводів, достатне уміння застосовувати знання у навчальній діяльності, але у них наявні труднощі із смисловим запам'ятовуванням навчального матеріалу та з творчим виконанням завдань.

Також, під час дослідження виявлено, що 16,2% учнів мають високий рівень розвитку показника обізнаності. Це говорить про те, що лише невелика частина учнів має можливість на достатньо високому рівні володіти уміннями застосовувати знання у навчальній роботі, розуміти запропонований словесний матеріал, має здатність оперувати числами і виконувати арифметичні дії, розуміти усну чи письмову мову.

Аналізуючи відповіді учнів на поставлені питання зазначимо, що більшість дітей хвилює сюжетний бік задачі, а не ті дії, які необхідно виконати із заданими числами. Не зважаючи на те, що більша частина першокласників давала правильні відповіді на поставлені запитання, їх словниковий запас ще обмежений та недостатньо удосконалений. Це свідчить про те, що у дітей ще недостатньо розвинений ступінь нагромадження чуттєвого досвіду і досвіду розв'язування

практичним шляхом ряду конкретних, наочних завдань. Дії учнів спрямовані на розв'язання цих завдань, коли вони виникають під час їх діяльності й включенням у конкретну роботу. Мислення першокласника характеризується наочним і конкретним характером словесних понять про предмети і явища оточення, в основі яких лежать узагальнення зовнішніх ознак і які органічно пов'язані з практичним використанням предмета; наявністю у мисленні причинних зв'язків значною мірою ще обмежених предметами індивідуального досвіду дитини.

Висновки і пропозиції. На підставі проведеного дослідження ми можемо зробити такі висновки. В умовах традиційного навчання спостерігаються наступні прояви особливостей мислення молодших школярів: у ході дослідження встановлено, що в умовах традиційного навчання показник невербального мислення школярів переважає показник вербального мислення: у більшості першокласників домінує наочно-дійовий (53,4%) та наочно-образний (46,6%) характер мислення і під час розв'язування навчальних завдань для них характерна опора на сприйняття конкретного, а не уявного, матеріалу; результати дослідження свідчать, що більшість показників розвитку мислення першокласників (швидкості (39,6%), логічності (30,2%), креативності

(20,4%)) мають недостатній рівень розвиненості і не забезпечують подальшого ефективного оволодіння учнями навчальним матеріалом: недостатнє уміння до сприйняття та засвоєння образного та словесного матеріалу; слабка здатність до умовиводів; недостатнє уміння об'єднувати предмети чи явища на основі певної ознаки; недостатня спроможність об'єднувати розрізнені частини у ціле на основі попереднього аналізу, встановлювати зв'язки і відношення між ними; недостатнє уміння застосовувати накопиченні раніше знання у навчальній діяльності; наявні труднощі у знаходженні схожості і відмінностей між предметами та їх зображеннями, у смислового запам'ятовуванні навчального матеріалу, у творчому виконанні завдань; недостатня здатність до відтворення певних подій та надання їм логічної цілісності; недостатній рівень розвитку таких мисленневих операцій, як синтезування (52,3%) та узагальнення (59,8%).

Отже, узагальнюючи результати дослідження, визначено основні проблеми у розвитку мислення першокласників в умовах традиційного навчання: недостатній рівень таких показників розвитку мислення, як швидкість, логічність, креативність; недостатній рівень мисленневих операцій синтезування і узагальнення; домінування наочно-дійового та наочно-образного мислення.

Список літератури:

1. Бурлачук Л.Ф. Словарь-справочник по психологической диагностике. Київ : Наукова думка, 1989. 200 с.
2. Костюк Г.С., Андрієвська В.В., Балл Г.О. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості : навч. посіб. / за ред. Л.М. Проколенко. Київ : Радянська школа, 1989. 608 с.
3. Семиченко В.А. Психологія особистості. Київ : Видавець Ешке О.М., 2001. 427 с.

References:

1. Burlachuk L.F. (1992). Slovar-spravochnik po psikhologicheskoi diagnostike [Dictionary of psychological diagnostics]. Kyiv : Naukova dumka. (in Ukrainian)
2. Kostyuk G.S., Andrievska V.V., Ball G.O. (1989). Navchalno-vikhovnii protses i psikhicnii rozvitok osobistosti [Educational process and mental development of the individual]. Kyiv : Radianska shkola. (in Ukrainian)
3. Semichenko V.A. (2001). Psikhologiya osobistosti [Psychology of personality]. Kyiv : Vidavets Eshke O.M. (in Ukrainian)